

Een van de hoofdstukken bijvoorbeeld behandelt de belangrijkste consequentie van de droogmaking op lange termijn, die voor de waterstaat van Rijnland, een gebied dat zich uitstrekte van Amsterdam tot Den Haag. Het grote meer maakte 80% van Rijnlands boezem uit! Droogmaking betekende dus een aanzienlijke belasting van de uitwatering van dit gebied, die nog geheel geschiedde op natuurlijke wijze dus met behulp van eb en vloed. Het is dan ook geen wonder dat in de loop van het proces een waar titanengevecht ontbrandde tussen de commissie, die het rijk vertegenwoordigde, en het hoogheerraadschap. Terecht verwondert Jeurgens zich over het feit dat Rijnland de eerste plannen betrekkelijk placide over zich heen liet komen. Wel liet het zijn opzichter berekeningen maken over de wateroverlast en dus de miljoenen kubieke meters water die uitgemaalend zouden moeten worden na de droogmaking. Ook deze kwestie vormt een les voor lieden die luchtig andermans planning kritiseren. Wel kon de opzichter werken met de neerslagcijfers die eeuwenlang door Rijnland in Halfweg waren geregistreerd, maar er kwamen zoveel andere en moeilijker voorspelbare factoren kijken bij de effectieve uitwatering dat de Rijnlandse berekeningen aanvankelijk onwaarschijnlijk en overdreven leken. Later moest de commissie voor een groot deel de juistheid van die ingewikkelde berekeningen erkennen. Overigens ontbrandde de strijd tussen rijk en hoogheerraadschap pas goed, toen de ringvaart om het meer op een opening na was gesloten. Dat is eigenlijk alleen op het eerste gezicht merkwaardig en heeft weer veel te maken met een gebrek aan juridische instrumenten voor conflicten tussen overheden in de negentiende eeuw. De vraag dook op of de kwestie van de uitwatering een privaatrechtelijke Rijnlandse zaak was (zoals het hoogheerraadschap stelde) dan wel een publiekrechtelijke, een waarbij twee categorieën overheidshandelen in het geding waren. Dat zal nu een wat bizarre discussie lijken, maar het was dat zeker niet in een tijd waarin het publiekrechtelijke karakter van waterschappen nog niet was gedefinieerd. Thorbecke, als hoogleraar door het hoogheerraadschap om advies gevraagd, stelde het laatste en dat is niet verwonderlijk, omdat hij steeds het publiekrechtelijke karakter van de waterschappen heeft voorgestaan. Maar ook hij raadde bij zijn advies het hoogheerraadschap aan om zich niet in deze eigenlijk academische kwestie te verliezen en om hoe dan ook met het rijk tot een vergelijk te komen in plaats van kostbare en vruchteloze processen te gaan voeren. Rijnland heeft overigens bij de latere onderhandelingen over de voorwaarden waarop verder kon worden gegaan met de droogmaking zijn sterke positie als behartiger van de waterstaat (waarover de Kroon volgens de grondwet weliswaar het oppertoezicht had) alleen maar versterkt.

Rest nog een punt van kritiek: er kan niet genoeg worden benadrukt dat de verschijningsvorm van een inhoudelijk uitstekend werk ook goed moet zijn. Dit proefschrift vertoont alle kenmerken van haastwerk op het laatste moment. Niet alleen is de typografie weinig innemend, ook wordt het werk ontsierd door vele drukfouten. De overigens aangename stijl van de auteur was gebaat geweest bij een kritische redactionele stofkam onder andere voor een consequenter kommagebruik en tenslotte: elke vorm van indicering ontbreekt.

Ludy Giebels

H. van der Boon, *De polders van het Land van Vollenhove. Waterbeheersing en ontginning in een uitgeveend gebied 1848-1943* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1991; Publikaties van de IJsselakademie LXIX; Kampen: IJsselakademie, 1991, 207 blz., f29,95, ISBN 90 6697 056 1).

In een tijd van stijgende aandacht voor de discrepantie tussen doelstellingen en resultaten van grote plannen is het interessant te lezen wat dit betekent voor de bevolking. Het ging, zoals zo vaak, anders dan de planners voorzagen en de bevolking werd de dupe.

Onderzocht is waardoor de bemaling van de boezem van het Land van Vollenhove pas zo laat tot stand kwam; waardoor de belangen van de bevolking bij de ontginningen zo in de verdrinking kwamen en waardoor het streekplan voorde nieuwe polders te kort schoot. Het land van Vollenhove is een streek die na de ontvening aan wateroverlast ten gronde dreigde te gaan. De bevolking verloor door de afnemende vervening haar bestaansbasis en verarmde. Rietteelt, visserij en export van waterplanten (krabbescheer) als meststof boden wat aanvullende werkgelegenheid. Als gevolg van het versnipperde grondbezit, de sterk wisselende waterstanden op de boezem en de hoge kosten, kwamen vrijwel geen lokale initiatieven tot inpoldering tot stand.

Er moest wat voor het welzijn worden gedaan. Idealistische, goed willende, bestuurders waren er. Zij meenden terecht dat aan een ontginning van het moerasgebied een goede peilbeheersing van de boezem vooraf moest gaan. Na veel moeite en strijd kwamen er eerst nieuwe mogelijkheden voor natuurlijk lozen namelijk in 1862 te Blokzijl en in 1893 op een nieuwe plaats halverwege Blokzijl en Vollenhoveen uiteindelijk een stoomgemaal in 1891, zestig jaar na de eerste gedachten daarover. De bevolking had een belangrijke stem in de besluitvorming over de bemaling gehad en toonde tevredenheid over het resultaat. De volgende stap was de ontginning van het ontveende gebied tot vruchtbare polders, natuurlijk vooral ook voor het welzijn van de plaatselijke bevolking. Het eerste plan verscheen in 1921 en ging uit van de ontginning van alle kraggegebieden (13.246 ha). Een belangrijke randvoorwaarde voorde ontginning was de aanleg van het afwaterings- tevens scheepvaartkanaal Beulakerwijde-Steenwijk, waarmee in 1923 werd begonnen. In de jaren twintig richtte de overheid ontginningsmaatschappijen op, met als hoofddoelstelling werkverschaffing. Bij de in 1928 opgerichte NV Ontginningsmaatschappij 'Land van Vollenhove' was niet werkverschaffing maar ontginning het belangrijkste motief. Het ontginningsplan was vanwege de hoge kosten teruggebracht tot 9400 ha. De dijkgraaf werd directeur van de maatschappij. Deze maatschappij moest de benodigde grond verwerven; een groot verschil met de andere maatschappijen, die de beschikking hadden over woeste grond. Zij kreeg in de jaren 1928-1940 veel kritiek met betrekking tot de aankoop en uitgifte van de grond. De gebruikswaarde werd onderschat. Men had onvoldoende oog voor het essentiële belang voor het bedrijfsinkomen van een geringe hooiopbrengst, van kleine hoeveelheden turf en de opbrengsten van de rietcultuur. Starre regels en weinig geld (economische crisis) maakten het tot 1936 onmogelijk door middel van uitgifte in pacht of door verkoop onder gunstige voorwaarden de bevolking tegemoet te komen. Ondanks het nagenoeg ontbreken van mogelijkheden tot inspraak drongen de bezwaren van de bevolking tegen de ontginning toch wel bij de bestuurders door. Zo was er het probleem van de grote verspreiding van het grondbezit, waardoor niet het gehele bezit van een eigenaar bij een ontginningsfase kon worden betrokken. Het waterschap Vollenhove was op de hand van de belanghebbende bevolking, maar dat baatte weinig. De bestuurders schoven de problemen voor zich uit. Er werd veel beloofd wat later niet kon worden waargemaakt. Bijvoorbeeld: ons is vervangende werkgelegenheid toegezegd en geen werkverschaffing! Uiteindelijk voelde een deel van de belanghebbenden zich opgeofferd voor het welzijn van nieuwe bewoners van elders. Ik zie een analogie met het 'Bouwen voor de buurt': er komen nieuwe huizen maar die zijn te duur voor de oorspronkelijke bevolking. Veel problemen drongen pas tijdens het ontginningsproces in volle ernst door tot in de ivoren torens van de bestuurders. De opgedane ervaring leidde na 1936 wel tot aanpassingen in de praktijk. Achteraf beschouwd hadden de verantwoordelijken voorde gang van zaken misschien veel van de problemen kunnen voorkomen als zij de belanghebbenden eerder serieus hadden genomen en beter hadden nagedacht.

In 1942 stopte de ontginning door oorlogsomstandigheden. Onder druk van de natuurbeschermingsorganisaties werd in 1943 het inpolderingsplan tot 6663 ha. teruggebracht. Daarbij

speelde ook (toen pas) de vrees voor een ontwrichting van het maatschappelijk leven in Giethoorn. Gereed of grotendeels gereed waren toen de polders Giethoorn, Gelderingen, Halfweg en Wetering-oost. Daar kwam later alleen nog bij een deel van Wetering-west.

Het boek beschrijft op een boeiende manier een interessant stuk geschiedenis van een interessante streek. De gang van zaken wordt daarbij grondig geanalyseerd, waardoor de lezer begrijpt waarom het zo is gegaan als het is gegaan. Het is ook lezenswaard voor in bestuur en planning geïnteresseerden.

Wat in het boek gemist wordt is de naoorlogse ontknoping: In 1942 werd aan gedupeerden de mogelijkheden geboden een vergoeding te krijgen voor geleden schade. De bevolking zag daar een truc van de bezetter in en hield zich afzijdig. Na de oorlog kreeg men een herkansing en daar werd toen meer gebruik van gemaakt. Door de geringe werkloosheid vorderde de ontginning na de oorlog langzaam. Vanwege natuurbelangen stopte de regering in 1961 met de ontginningen en bleef men in dit gebied steken op ca. 4.500 ha ontgonnen gebied. Deze afloop is ontleend aan het andere boek van Henny van der Boon: *Waterrijk Noordwest-Overijssel, een hele zorg* (Kampen, 1989, ISBN 90 66970413).

D. M. van der Schrier

J. W. P. P. van den Noort, *Pion of pionier. Gemeentelijke bedrijvigheid in de negentiende eeuw te Rotterdam* (Dissertatie Leiden 1990; Historische publicaties Roterodamum, Grote reeks XLI; Rotterdam: Stichting PK, 1990, 192 blz., f27,50, ISBN 90 71563 03 0).

Het onderhavige boek(je) dat de auteur in september 1990 aan de Rijksuniversiteit Leiden als proefschrift verdedigde, is het resultaat van een onderzoek naar het ontstaan van vijf Rotterdamse gemeentebedrijven. Zoals vrijwel alle steden in de toen industrialiserende landen kreeg ook Rotterdam tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw te maken met een sterke uitbreiding van de gemeentelijke bedrijvigheid. Binnen enkele decennia ontstonden de gemeentebedrijven voor water, gas, elektriciteit, stadsreiniging en havenexploitatie met behulp waarvan het gemeentebestuur de ongekende economische, demografische en ruimtelijke groei van de havenstad trachtte bij te benen dan wel in verantwoorde banen te leiden. Het aanvankelijk bescheiden bestuurlijke apparaat ontwikkelde zich in dezelfde tijd vanzelf tot een complexe organisatie.

De centrale probleemstelling waar het in de studie van Van den Noort om draait, komt kortgevat neer op de vraag naar de kwaliteit van het toenmalige bestuurlijke doen en laten. Speelde de gemeente creatief in op het industrialisatieproces dat toch al niet meer te stuiten was, of reageerden de bestuurders slechts op de onvermijdelijke gevolgen en problemen? In hoeverre was Rotterdam kortom pionier *casu quo* pion in het krachtenveld van ex- en interne factoren?

Op zoek naar een afgewogen antwoord beschrijft de auteur in de eerste drie hoofdstukken de ontstaansgeschiedenis van de gemeentebedrijven op de genoemde vijf terreinen. In het daaropvolgende hoofdstuk staan de oorzaken en motieven voor het verschaffen van die voorzieningen centraal. De analyse daarvan mondt uit in een confrontatie van enkele negentiende en twintigste-eeuwse economische theorieën omtrent de rol van de overheid met de Rotterdamse praktijk. Tenslotte koppelt Van den Noort de historische interpretatie aan de economische en construeert hij een model voor de analyse van de toename van gemeentelijke activiteit: 'Pion of pionier'. Heel ingenieus allemaal.

De bevindingen van de studie zijn onthutsend voor wie, bijvoorbeeld in het spoor van Wibaut, gelooft in de daadkracht en vooruitziende blik van overheden in het algemeen en gemeentebede-